

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**Kouzelné bytosti v Kytici a jejich
prameny a vzhled v lidovém podání**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Autor práce: Li Qianyi

Vedoucí práce: Mgr. David Jirsa, Ph.D.

2024

Palacký University Olomouc

Faculty of Philosophy

Department of Czech Studies

Magical creatures in Kytice and their sources and appearances in folklore

BACHELOR'S THESIS

Author: Li Qianyi

Supervisor: Mgr. David Jirsa, Ph.D.

2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně za pomoci citované literatury a použitých zdrojů pod vedením Mgr. David Jirsa, Ph.D.

V Olomouci dne:

Podpis:

Poděkování

Psaní této diplomové práce trvalo zhruba půl roku. V tomto období bych ráda poděkovala svému vedoucímu, Mgr. David Jirsa, Ph.D. trpělivě dával rady a názory při určování směru práce, opakování informací a psaní práce, což mi umožnilo naučit se mnoho znalostí a výrazně zlepšilo mou schopnost psát písemku být dokončen tak. Jeho přísný badatelský duch mě hluboce inspirovaly. Jsem mu velmi vděčná za jeho smysl pro zodpovědnost při mém vedení, který se mi velmi osvědčila. I po ukončení studia se tento smysl pro zodpovědnost stále vyplatí učit, proto bych ráda vyjádřila svou nejvyšší úctu svému mentorovi Mgr. David Jirsa, Ph.D.

Obsah

Úvod.....	7
1. Prolog o Kytici.....	9
1.1. Popis díla a autora.....	9
1.2. Všechny kouzelné bytosti zobrazené v <i>Kytici</i>	11
2. Kouzelné bytosti	11
2.1. Upír	11
2.1.1. Jak vypadá a co dělá upír.....	11
2.1.2. Prototyp a původ upírů	14
2.1.3. Další upířské legendy	17
2.2. Polednice.....	21
2.2.1. Jak vypadá a co dělá polednice.....	21
2.2.2. Symbol polednice ve stejnojmenné básni.....	23
2.3. Vodník.....	25
2.3.1. Jak vypadá a co dělá vodník	25
2.3.2. Prototyp a původ vodníka.....	28
2.3.3. Další vodnické legendy.....	31
3. Vliv pověr o kouzelných bytostech na lidi	33
3.1. Lidové zvyky o kouzelných bytostech	33
3.2. Vliv v životě.....	36
Závěr	40
Anotace	42

Resumé.....43
Bibliografie45

Úvod

Tato diplomová práce bere jako výzkumný objekt sbírku básní českého spisovatele Karla Jaromíra Erbena *Kytice* a hledá relevantní obsah tří kouzelných bytostí zmíněných ve 13 básních. Těmito bytostmi jsou upír, polednice a vodník. Cílem této diplomové práce je využít *Kytici* jako výchozí materiál, a na základě popisu kouzelných bytostí najít jejich specifické obrazy, vlastnosti, chování a vlivy. Následně je úkolem práce podívat se na tyto postavy z literární perspektivy a diskutovat o tom, proč se v literárních dílech objevují, jak vypadaly dříve a jak nyní, případně jaký je jejich původ.

Je zřejmé, že kouzelné bytosti nejsou skutečné bytosti, ale existují spíše v lidské představivosti než ve skutečném světě. Ve středověku (a dříve) však lidé věřili, že kouzelné bytosti existují a že mají nadpřirozené schopnosti. Díky těmto znalostem folklór o kouzelných bytostech přetrvával po mnoho let a v procesu šíření prošel mnoha přepisy, díky čemuž se stával stále propracovanější.

Domníváme se, že *Kytice* je ztělesněním pověr lidí o kouzelných bytostech v evropském středověku. Postavy upíra, polednice a vodníka jsou velmi reprezentativní a představují i určitou národní charakteristiku, a proto dobře ukazují dojem z těchto tří kouzelných bytostí ve středověkých a novověkých Čechách. Obsahově *Kytice* popisuje kromě stručného příběhu vzhled kouzelných bytostí, jejich chování, a reakce lidí, když se objeví. Na základě těchto informací jsme hledali relevantní folklór v rámci Evropy. Po zjištění jejich souvisejícího obsahu byl porovnán obsah, abychom našli podobnosti a rozdíly u stejných kouzelných bytostí v různých oblastech. Veškeré informace použité v diplomové práci pocházejí z publikovaných dokumentů a online materiálů, z nichž většina pochází z Knihovny Univerzity Palackého, malá část materiálů pak pochází z elektronicky naskenovaných knih ve sdílené online knihovně.

Tato diplomová práce popíše tři kouzelné bytosti: upíra, polednici a vodníka, přičemž každá kouzelná bytost zabírá jednu kapitolu. V první části každé kapitoly prostudujeme původní text *Kytice*, budeme hledat popisy zvyků kouzelných bytostí, a poté z informací, které najdeme, vyjmenujeme kouzelné bytosti, které s námi

vybranými korespondují, a porovnáme je. Ve druhé části zkoumáme možné prototypy těchto kouzelných bytostí a snažíme se vysvětlit původ folkloru z vědeckého hlediska. Informace v této části také pocházejí z knihovny. Kapitola o upírech a vodníkovi bude mít i třetí část. Ve třetí části uvedeme některé podobné kouzelné bytosti z jiných částí světa a porovnáme rozdíly mezi nimi. Informace v této části pocházejí především z internetu a online knihovny.

Kvůli nejistotě v šíření folklóru má téměř každá vesnice jinou verzi. Čím jsou obě místa geograficky vzdálenější, tím větší rozdíly v jejich folklóru jsou. Čím jsou obě místa geograficky bližší, tím menší rozdíly v jejich folklóru jsou, ale stále existovaly některé detaily, které se lišily. Pokud má být každý detail přesně popsán, je zapotřebí mnoho času a referenčních materiálů. Proto tato diplomová práce vybírá pouze některé z nejrepresentativnějších a typicky regionálních složek folkloru.

Poslední část této diplomové práce pojednává o vlivu mytologických kouzelných bytostí na lidi. V diskusi budou analyzovány pozitivní a negativní aspekty toho, jak upír, polednice a vodník, tři kouzelné bytosti, ovlivňují životy lidí v Evropě.

1. Prolog o Kytici

1.1. Popis díla a autora

Původní název knihy, dnes známé pod zkráceným jménem *Kytice*, zněl *Kytice z pověstí národních*. Tato kniha shromažďuje třináct básní inspirovaných slovanskou mytologií. Žánrově ji tvoří balady a poprvé byla vydána v roce 1853.¹ Žádná báseň v *Kytici* není dlouhá, děje se rozvíjí kompaktně a rychle a často jsou využívány dialogy, které posouvají děj dominantně vpřed. Podle potřeby obsahu využívá báseň velkého množství metafor či zvukomalbu ke zvýšení smyslu pro rytmus a expresivitu. Nejen díky těmto postupům je kniha umělecky hodnotná a srozumitelná.²

Kytice má bohaté emoce, jednoduchý jazyk a precizní styl. Výsledný artefakt se skládá z krátkých básní vyprávějících, navzdory krátkému rozsahu, ucelený příběh. Krátká délka neznamena nedostatek vyprávění, naopak. Jelikož je příběh krátký, jsou při psaní odstraněna zbytečná slova a děj se pak rychleji vyvíjí. Rychlé změny v příběhu mohou zvýšit čtenářovo napětí. Navíc napětí v kombinaci s měnícím se směrem příběhu činí báseň dramatičtější.

Jakožto originální sbírka básní založených na folklóru odráží *Kytice* život a zvyky českého lidu. Od doby svého vydání měla hluboký vliv na následnou českou poezii.

Rovněž je nutné uvést něco málo o autorovi sbírky. Karel Jaromír Erben, autor *Kytice*, byl český historik, právník, archivář, spisovatel, básník a sběratel českých lidových písní a pohádek. Byl také představitel romanticky orientované národní literatury vycházející z uměleckých a ideových tradic lidové tvorby. Byl jednou z nejvýznamnějších osobností českého národního obrození. Jeho občanství bylo rakouské, ale studoval a později pracoval v Praze. Ovládal také velmi dobře český jazyk.

Erben se zajímal o historii již v dětství. V roce 1825 nastoupil na gymnázium a v roce 1831 studoval práva v Praze, kde začal publikovat své básně do českých

¹ První vydání *Kytice* viz v digitální knihovně Kramerius.

² Srov. Vladimír Prokop. Literatura 19. a počátku 20. století (od romantiků po buřiče)

časopisů. Po studiích pracoval Erben nejprve u soudu v Praze, ve volném čase pomáhal při správě stavovského archivu a pokračoval ve svém zájmu o historii.

Jeho původní práce (byl editor a archivář) mu hodně pomáhala při jeho další práci, kterou bylo shromažďování slovanské mytologie a historie. Četl tehdy často folklórní texty, zkoumal je a porovnával se svou vlastní poezií.³ *Kytice* je jedinou knihou, která byla zcela jeho vlastním dílem. Při studiu materiálů pro *Kytici* se ponořil do dalšího slovanského folklóru a historie a vycházel z nich.

³ Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století. Praha: Československý spisovatel, 1982. S. 60–63

1.2. Všechny kouzelné bytosti zobrazené v *Kytici*

Z třinácti básní *Kytice* se ve čtyřech básních objevují kouzelné bytosti. První z nich je upír. Upír se objevuje ve třetí básni, která nese název *Svatební košile*, a hraje v ní důležitou roli. Druhou bytostí je polednice. Polednice se objevuje ve čtvrté básni, která se jmenuje *Polednice*. Poslední bytostí je vodník, který se objevuje v deváté, stejnojmenné básni. V básni *Zlatý kolovrat* lze za kouzelné tvory považovat „stařečka nevidaného“ a pachole, těm se však v této práci nebudeme věnovat.

S výjimkou „stařečka nevidaného“ a pacholete hrají další kouzelná stvoření v příbězích negativní role. Obvykle symbolizují zlo a neštěstí, ničí životy jiných lidí, nebo vedou lidi ke zradě křesťanství.

2. Kouzelné bytosti

2.1. Upír

2.1.1. Jak vypadá a co dělá upír

V *Kytici* se upír změnil z milence mladé dívky, který zřejmě zemřel na bojišti. Jednou v noci upír zaklepal na dívčino okno a odvedl ji s výmluvou, že se mají vzít. Dívka viděla svého milého a v překvapení neměla pochyby o tom, že jí upír řekl pravdu, takže souhlasila s tím, že s ním půjde. Když vyrazila uprostřed noci na cestu, vzala si s sebou růženec, křížek a modlitební knihy. Upír ji neustále nabádal, aby zrychlila. Zřejmě díky upírově magii byla cesta velmi rychlá a mohli ujít deset kilometrů každým krokem. V průběhu cesty upír našel dívčin růženec, kříž a modlitební knihy, takže ji přesvědčil, aby je zahodila. Nakonec dorazili na hřbitov, upír ukázal svůj pohled plný zloby a dívku žádal, aby s ním lehla do hrobu. Dívka byla vyděšená a uprchla do nedaleké márnice, která byla velmi jednoduchá a neměla okna. V márnici dokonce

ležela mrtvola. Dívka za sebou rychle zamkla dveře, aby zabránila upírovi vejít za ní. Ten však za dveřmi hlasitě zakřičel a přikázal zesnulému, aby vstal a dveře otevřel. Zesnulý se skutečně probрал k životu a pomalu zvedl hlavu. Dívka byla velmi vyděšená, stále se modlila k Bohu, aby tělo znovu uklidnil. Upír však znovu zaklepal dveře a přikázal zesnulému vstát a otevřít dveře. Poté, co se situace třikrát zopakovala, se dívka pomodlila k Panně Marii a požádala ji, aby jí odpustila chyby, kterých se dopustila. Upír z venku znovu žádal mrtvého, aby mu otevřel dveře. Poté, co dívka připustila své hříchy a modlila se, přišlo ráno a upír opustil svět živých lidí. Když návštěvníci mše dívku v márnici našli, byla velmi bledá a unavená a svatební košile, které ušila pro svého manžela, byly na kusy.

Tento příběh velmi úzce souvisí s křesťanstvím a jako mnoho jiných náboženských příběhů má výchovný význam pro lidi. Na začátku příběhu se dívka modlila k Panně Marii, aby co nejdříve zemřela, protože nemohla snést osamělý život. V křesťanském myšlení je špatné vzdát se života a zvolit sebevraždu. Je pouze božím právem rozhodnout o délce života. Pokud se člověk rozhodne spáchat sebevraždu, je to ekvivalentní rozhodnutí o délce svého vlastního života a přirovnání své moci ke Kristu. Církev věří, že to není dovoleno. Proto lze sebevraždu považovat také za pokoušení ďáblem a odchýlení se od správné cesty.

Z toho můžeme odvodit dva významy obrazu upíra v příběhu. Za prvé je to posel vyslaný ďáblem, aby sváděl křesťany ke hříchu. Upír se objevil v noci, když byla nálada dívky na nejnižší úrovni, používal stejnou tvář jako milenec dívky, volal dívku, aby šla s ním, a cestou ji přemluvil, aby jeden po druhém odhodila křesťanské symboly a vzdala se ochrany Krista. To odpovídá tradičnímu popisu ďábla jako někoho, kdo se snaží oklamat lidi, aby ublížili svému tělu a odvrátili se od víry v Boha.

Za druhé upírův příchod je konkretizováním trestu, který křesťanka dostala poté, co porušila doktrínu. *Kytice* píše: „Maria, panno přemocná, ach budiž ty mi pomocna: vrať mi milého z ciziny, květ blaha mého jediný; milého z ciziny mi vrať, aneb život můj náhle zkrat““. Dívka se modlila k Panně Marii, aby zkrátila její život. To znamená, že očekávala sebevraždu, a tak se jí dostalo odplaty od chvíle, kdy se rozhodla porušit

učení. Její sebevražda přivolá upíra, aby jí vzal život. Bible učí, že když člověk uvěří v Krista, má zaručen věčný život,⁴ ale i když je nakonec spasen, musí podstoupit trest, který si zaslouží. Bible kdysi popisovala, že lidé, kteří dělají chyby „I když jste spaseni, je to, jako byste prošli ohněm“.⁵ Této noci byla dívka vyděšená a zraněná, a svým hrůzným zážitkem na hřbitově platila cenu za své sebevražedné myšlenky a odhození křesťanských symbolů na zem. Podle původního textu *Kytice*: „Nehodně jsem tě prosila: ach odpusť, co jsem zhřešila! Maria, matko milosti, z té moci zlé mě vyprosti.“ a „zle by si byla skonala: tvé tělo bílé, spanilé, bylo by co ty košile!“ Poté, co si dívka uvědomila a přiznala svůj omyl, vyšlo slunce a dívka přežila. Byla tak do jisté míry potrestána, její tělo bylo vyčerpané a bledé, a košile, kterou ušila pro svého milého, se proměnila na kusy.

V současné době lidé na celém světě chápou upíry velmi konzistentně. Když se lidé zmíní o upírech, okamžitě se jim vybaví nemrtvé stvoření, které saje krev. Vypadá jako zasmušilý a elegantní aristokrat. Jeho pleť je bledá a studená, spí v rakvi, žije dnem i nocí a má schopnost proměnit se v netopýry nebo jiná zvířata. Tento obrázek je umělecky zpracovaná verze, primitivnější verze, tedy obrázek upírů popisovaný ve slovanském folklóru. Například upír v *Kytici* se od současného typu liší. Ve středověkém folklóru lidé obecně věřili, že upíři nejen sáli krev a jedli syrové maso, stále žili v hrobce a opouštěli hrobku pouze tehdy, aby zaútočili na živé, ale nevypadali jako bledí šlechtici, vypadali spíše jako děsivé příšery. Upíři jsou kouzelné bytosti, které jsou úzce spjaty se smrtí. Často jsou popisováni jako nemrtví, protože po smrti často vstávají z mrtvých a způsobují smrt ostatních. Slovanská tradice tvrdí, že upír vypadá jako živý člověk, protože je od přírody člověk, ale má velmi brunátnou nebo tmavou pleť, protože saje krev a je energický. Důležité je také zmínit, že upíři nosí rubáše, protože byli pohřbeni.

⁴ Gospel of John 3:16, Bible

⁵ 1 Corinthians 3:15, Bible

2.1.2. Prototyp a původ upírů

Termín upír, který je populární v moderním západním světě, pravděpodobně pochází ze slovanského jazyka a má podobné hláskování a výslovnost téměř ve všech slovanských jazycích.⁶ České slovo „upír“ může znamenat „člověk, který vkládá a kouše“. Český lingvista Václav Machek navrhl, že ve staré češtině existuje sloveso „vpeřit se“. Podle významu tohoto slova můžeme pochopit původ. Zdrojem jsou tedy lidé, kteří násilím vkládají zuby do cizích těl, a proto upíři. Slovenština, která je podobná češtině, má také podobné sloveso, konkrétně „vrepit' sa“.⁷ Původní původ slova je nejasný, ale je známo, že srbské slovo „vampir“ se rozšířilo do Německa a stalo se etymologií německého „vampir“. Moderní angličtina byla ovlivněna němčinou a francouzštinou a nakonec vzniklo slovo „vampire“.⁸

V mnoha oblastech světa mají záznamy o bytostech, které pijí krev. Kromě určitého vztahu ke krvi jsou však v jiných aspektech zcela odlišní.

Ve francouzském folklóru v 17. století byli upíři mrtví lidé, které vzkřísili v rakvi a oni pak pokračovali další život v rakvi. Když pak lidé otevřou rakev, zjistí, že se osoby v ní vznášejí v krvi. Tyto vzkříšené mrtvolky zůstávaly většinu času mrtvé, ale neshnily. O půlnoci vylézali upíři z hrobky a děsili lidi. V této pověře upíři měli neustálý nesnesitelný hlad, takže první věc, kterou snědli, než opustili hrob, byl jejich vlastní rubáš.⁹

V českém regionu se také nachází mnoho případů útoků upírů během 14. století. K prvnímu incidentu šlo v roce 1333. Ten se stal v Blově poblíž Kadaně. Jeden pastýř, který se jmenoval Myslata, se po své smrti potuloval po polích, vyděsil a uškrtl obyvatele, nakonec byl upálen. K druhému incidentu šlo v roce 1340 v Levíně. Jednalo se o ženu, která poté, co zemřela, začala sužovat a dusit lidi. Proto byla nabodnuta a upálena, protože samotné nabodnutí k její smrti nestačilo.¹⁰

⁶ Maiello Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 14–15

⁷ Machek V. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5th edition, NLN, Praha 2010

⁸ Maiello Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, 190 S. 15–16

⁹ Giles, J.A., ed. (1847) *William of Malmesbury. Gesta Regnum Anglorum*, London: Henry G. Bohn

¹⁰ Maiello Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 8–

Ve středověké Itálii a střední Evropě byly z velké části upíří ženy, které se dokázaly proměnit v běžná hospodářská zvířata a hmyz, jako byli motýli, žáby, kočky nebo něco, co vypadalo jako strašáci.¹¹ Ve východoevropských zemích zastoupených Ruskem představují upíří obrovské nebezpečí. Lidé obvykle věří, že kvůli upírům dochází k různým katastrofám.¹² Ve střední Evropě představují nebezpečí i upíří, kteří způsobují různé nemoci.

Na základě prvků společných různým mýtům se upíří původně zrodili z myšlenky animismu. Postupně byli integrováni do spekulací lidí o příčinách věcí, ale lidé tehdy neměli dostatečné znalosti přírodních věd a léčitelství, zároveň byli také zřejmě pověřivější, než je obvyklé dnes. Proto když se lidé setkali s nevysvětlitelnými věcmi, věřili, že všechno bylo způsobeno činnostmi kouzelných bytostí. Jelikož životní prostředí lidí bylo odlišné, povrchové formy nemocí a špatné počasí byly také odlišné a zrodily se různé mýty o schopnostech upírů.

Stále je zde otázka, proč upíří vypadají v současné době tak moc rozdílně? Folkloristé mají několik teorií. Jedním ze spolehlivějších vysvětlení je, že někteří lidé, kteří byli z nějakého důvodu (jako je nemoc, zranění nebo nesprávné používání určitých léků) na pokraji smrti, měli bledé tváře, chladná těla a slabý srdeční tep a dýchání, a proto se jejich rodina mylně domnívala, že byli mrtví a pohřbili je v rakvích. Někteří šťastlivci, kteří byli pohřbeni zaživa, se znovu probudili, otevřeli víko rakve, hloubili hlínu a vylezli z hrobu. „Mrtví“ lidé opustili své hroby a sami se vrátili, což byla vzácná a zdánlivě magická výjimečná událost. Někteří lidé však měli velkou smůlu. Sice se probudili, ale byli již velmi zesláblí a neměli sílu otevřít víko rakve a opustit hrob, takže v rakvi mohli jen marně zápasit. Temné a kyslíkem zbavené prostředí v rakvi je děsivé, a tak se tito nešťastníci obvykle bouřlivě otáčeli, škrábali a kopali vnitřek rakve a nakonec v rakvi „znovu zemřeli“ vyčerpáním a hladem. Pokud lidé později z nějakého důvodu rakev otevřou, uvidí děsivou scénu: rakev je plná krve a škrábanců, mrtvola možná má ohavný obličej a její poloha je velmi odlišná od doby, kdy byla pohřbena,

90

¹¹ Tamtéž s.73–74

¹² Tamtéž s.105

jako by byla kdysi vzkříšena jako upír. Tyto příběhy se během mnoha let postupně vyvinuly v upírské legendy.¹³

Před rozvojem moderní medicíny byly vnější příznaky mnoha nemocí považovány za důkaz toho, že zlé bytosti útočí na lidi. Klasický příklad je epilepsie. Pacienti s epilepsií často náhle ztrácejí vědomí, padají na zem, omdlávají a zmítají se v křečích a často je provází výkřiky neznámého významu. To se děje z různých důvodů. Patří sem i poruchy nervového systému, kdy pacienti nemohou ovládat své končetiny, což může ve vážných případech způsobit fyzické poškození. V roce 2010 stále 30 % pacientů s epilepsií není schopno kontrolovat svůj stav navzdory přísnému plánování moderní medicíny.¹⁴ Takové příznaky ve středověku byly před rozvojem neurovědy velmi děsivé. Lidé by věděli jen to, že se jejich rodinní příslušníci náhle zbláznili, ale neexistoval žádný lék. Tento druh problému, který je mimo lidské schopnosti i v dnešní době, může být spojen pouze s duchy a bohy, a proto byli pacienti s epilepsií považováni za posedlé zlými duchy nebo zlá nadpřirozená stvoření, jako jsou démoni, čarodějnice a upíři.

Katoličtí duchovní byli obecně k existenci upírů skeptičtí. Než uznali, že upíři jsou skuteční, se církve přikláněla k tomu názoru, aby se upíři při konfrontaci s veřejností vysvětlovali jako stvoření podobná démonům. Jedním z důležitých důvodů je, že o existenci upírů se Bible explicitně nezmiňuje. Navíc v katolickém učení démoni svádějí lidi k pádu a přimějí lidi zradit křesťanství. I když je jejich moc nižší než Ježíšova, stále jsou velmi mocní. Na mnoha místech se ve folklóru používají různé metody zabíjení upírů, jako je narážení dřevěných kůlů na hrud' upíra nebo pálení bylin. Tyto metody jsou „přirozenými prostředky“ a k zabití ďábla nestačí.¹⁵

Podle výsledků patologických výzkumů na lidských mrtvolách je stav rozkladu mrtvoly po smrti vážně ovlivněn okolním prostředím, například vyšší teplota a uzavřené prostředí. Při procesu se plyny uvolněné rozkladem mrtvoly hromadí, v těle

¹³ Tamtéž s. 128–133

¹⁴ Eadie MJ (December 2012). "Shortcomings in the current treatment of epilepsy". *Expert Review of Neurotherapeutics*. 12 (12): 1419–1427. doi:10.1586/ern.12.129. PMID 23237349. S2CID 207221378

¹⁵ Maiello Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 38–39

se rozpíná a zároveň vyvíjí tlak na krevní oběh, takže mrtvola vypadá růžově a živě. V závažnějších situacích nahromadění plynu může být krev vytlačena z těla, často vytéká z úst a nosu, a shromažďuje se uvnitř rakve.¹⁶ Kvůli zvyku druhotných pohřbů ve východní Evropě (hlavně v Rusku) během středověku, několik let po prvním pohřbu zesnulého, ho jeho rodina exhumovala a znovu pohřbila.¹⁷ V tomto procesu byli rodinní příslušníci zesnulého nuceni přímo čelit mrtvole, která byla mrtvá po mnoho let. Když se mrtvola objevila ve výše uvedené situaci, pozůstali byli překvapeni, když zjistili, že stav mrtvoly je velmi odlišný od toho, co si představovali. Vypadá jako mrtvola, ale stále žije a roste. Nebožtík byl tlustý a vypadal, jako by pil krev. Ve vážnější situaci, pokud z mrtvoly vytekl dostatek krve, se mohlo zdát, že na krvi plave, což potvrzovalo některé z výše zmíněných legend.

Někteří katoličtí duchovní věřili, že upíři nebyli proměňováni démony, protože se nikdy neobjevili před znalými lidmi. Někteří členové církve se domnívali, že upíři v užším slova smyslu se objevovali pouze na Moravě a v dnešním Maďarsku. Pro ně to byl blud, který způsobili neznalí a vulgární lidé, obvykle nevzdělaní venkované, kteří kvůli alkoholu, nedostatku spánku a strachu viděli věci, které si představovali – halucinace. Toto tvrzení lze považovat za důkaz nedostatku znalostí většiny tehdejších lidí, protože téměř ve stejné době lidé s vyšším postavením, jako byli vyšší duchovní a šlechtici, také pozorovali, že mrtvoly otevřely oči, krev dál kolovala žilách a rostly nehty i po smrti. Tyto informace se často objevují v lékařských knihách a jsou označeny více vědeckými vysvětleními.¹⁸

2.1.3. Další upířské legendy

Upíři v tradičním českém folklóru byli v souladu se slovanskými tradicemi, které věří, že upíři jsou nebezpečná stvoření, která mohou lidem ublížit. Kromě nejčastějšího

¹⁶ Chen Lushi. Illustrated Book of Corpse Transformation: Corpse Changes in the Natural Environment. Shaanxi Science and Technology Press. 2022-7. ISBN 9787536984080

¹⁷ Maiello Giuseppe: Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 129–137

¹⁸ Tamtéž s. 38

obrazu upírů v myslích lidí existuje ve slovanských oblastech ještě jeden druh upírů. Staročeské slovo „morous“ (vyslov móra) bylo často spojováno s upírem, což byla škodlivá kouzelná bytost, obvykle žena, který se objevovala v podobě můry. Většina morousů byli dříve živí lidé, kteří se po smrti proměnili v kouzelné bytosti, v noci vstupovali do lidských domovů klíčovými dírkami a napadali spící lidi. Morous může ovlivnit lidské sny. Nejprve přiměje lidi, aby se jim zdál dobrý sen, a pak tento dobrý sen rychle promění v noční můru a lidé se cítí nepříjemně. Během toho jim pijí krev, a nakonec je lidem špatně.^{19 20} Podobná stvoření byla popsána v Rusku, na Slovensku, v Polsku a Řecku. Ruský morous, známý jako „mora“ a „kikimora“, v noci pije krev a létá v kružích, ruší obyvatele domu s hlukem. Mora v Polsku dělá také hluk a pověra říká, že každý, kdo ten hluk uslyší, musí zahynout.²¹

Mimo Evropu existuje také mnoho legend a přesvědčení o upírech. V Americe některé legendy o upírech pocházejí z evropské kultury, zatímco se jiné místní legendy velmi liší, jelikož historická zkušenost Ameriky vedla k jedinečné kulturní rozmanitosti. Například Loogaroo, která je podobná českému morousovi, se dokáže proměnit v upíra, aby svedl lidi,²² existují upírky Peuchen a Tunda a indiánská aztécká legenda Cihuateteo, což je posvátné a nebezpečné kanibalské strašidlo, které je přeměněné ze ženy, která zemřela při porodu.²³

Legendy o upírech z Asie se soustředí především v jižní Asii a jihovýchodní Asii, a všechny formy upírů jsou krásné ženy a staré ženy. V Malajsi se upíři nazývají „Langsuyar“ nebo „Pontianak“. Promění se z ženy, která zemřela během těhotenství nebo porodu.²⁴ Vždycky vypadají jako krásné ženy, a rády jí živé lidské děti. Druhá je přeměněna z nenarozených ženských kojenců, kdy se rodí jako upíři a brzy z nich vyrostou krásné ženy, které zase jí dospělé lidi.²⁵ Pontianak se objevuje

¹⁹ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 18

²⁰ Kučová Kateřina. *Minilexikon strašidel Valašského království*. Valašské království s.r.o. 2008. S. 8–9

²¹ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 17

²² Bunson Matthew (1993). *The Vampire Encyclopedia*. London: Thames & Hudson. p. 162–163. ISBN 978-0-500-27748-5

²³ Shelton Anthony Alan (1992). *Ancient America : contributions to New World archaeology*. Saunders, Nicholas J. Oxford: Oxbow Books. p. 5. ISBN 978-0946897483

²⁴ Bane, Theresa (2012-01-11). *Encyclopedia of Demons in World Religions and Cultures*. McFarland. ISBN 9780786488940

²⁵ Bunson, Matthew (1993). *The Vampire Encyclopedia*. London: Thames & Hudson. p.150. ISBN 978-0-500-27748-5

i v indonéských legendách, kde se však jmenuje „Kontianak“.²⁶ Na Filipínách žije upír podobný Pontianakovi, které se jmenuje „Manananggal“. Vypadá jako netopýr a dokáže oddělit horní a dolní část těla. Podobá se to staré legendě o „Feitouman“ v jižní Číně. Jedná se o jedno z monster v čínské mytologii. Obvykle tyto bytosti vypadají jako lidé, ale jejich hlavy se ráno oddělí od jejich těl, proletí se po obloze a ráno se vrátí do svých těl.²⁷

Ve východní Asii pocházejí moderní populární legendy o upírech zjevně ze Západu.²⁸ Východoasijské země, například Japonsko, mají zájem o vytváření západních upířích obrazů ve filmových a v televizních dílech. Někteří lidé si také myslí, že čínský „Jiangshi“ je také druh upíra, protože Jiangshi je také vzkříšeného mrtvého, který útočí na lidi a jí jejich krev a maso.²⁹ Avšak toto tvrzení se v Číně úplně neuchytilo.

Navíc někteří skuteční lidé v historii byli také označováni za upíry. Jednou z nejznámějších je paní Báthory Erzsébet v 16. století. Paní Báthory byla maďarská hraběnka z habsburské dynastie. Kolem roku 1610 byla obviněna z vražd několika stovek mladých žen. Byla neznámější sériový ženský zabiják v historii, a proto byla přezdívána „krvavá hraběnka“. Paní Báthory se rychle stala součástí folklóru. Někteří říkají, že se denně koupala v krvi mladých dívek, aby si zachovala mladí a krásu.³⁰

V moderním době se po celém světě se prosadily upíří romány, které jsou založené na slovanských legendách. Nejznámější z nich jsou „Carmilla“ a „Dracula.“ Oba romány vznikly v 19. století a vyprávějí příběhy lidí a upírů. Když Sheridan Le Fanu napsal „Carmilla“, kromě odkazu na paní Báthory, jiný důležitý zdroj byl text Doma Augustina Calmeta. Tento rozsáhlý přehled okultních záležitostí, jako jsou andělé, démoni, duchové, upíří a čarodějnictví, byl poprvé publikován v roce 1746 a poté rozšířen v roce 1751. Pokud jde o upíry, Calmet analyzoval mnoho dobře známých případů v Evropě, jako je zpráva napsaná knězem. Z obsahu zprávy vyplynulo, že na

²⁶ Tamtéž p.205

²⁷ Gan Bao. In Search of the Supernatural. Zhongxi Book Company. ISBN 9787101083125

²⁸ Bunson Matthew (1993). The Vampire Encyclopedia. London: Thames & Hudson. p.137. ISBN 978-0-500-27748-5

²⁹ Ji Yun. Notes of the Thatched Abode of Close Observations. ISBN 9787222078567

³⁰ Pallardy Richard. "Elizabeth Bathory | Biography & Facts". Encyclopedia Britannica

hřbitově u města se objevil upír a obyvatelé byli upírem v noci mučeni. Poté, co do města přišel maďarský cestovatel, nastražil na hřbitově past, aby upíra chytil, a pak mu dal sřat hlavu. Tento příběh byl adaptován do kapitoly 13 *Carmilly* a měl velký vliv také na Brama Stokera.³¹ Během stvoření „Draculy“ Bram Stoker odkazoval na mnoho folklóru a byl ovlivněn Carmillou, jeho poznámky to dokazují.³² Kromě toho je pro Stokera zdrojem inspirace také povídka „The Vampyre“, kterou napsal John William Polidori. Tato povídka vznikla v roce 1819. Byla vůbec prvním publikovaným moderním upírským příběh a měla dopad na celý žánr upírských děl.

Rozvoj moderních upírských legend úzce souvisí s hromadnými sdělovacími prostředky. Romány, dramata, televize atd. rozšířily upíří kulturu a nadále přitahují fanoušky gotické kultury a hororové tematiky. Na základě předchozích literárních a uměleckých děl stále přibývá fanoušků této tematiky.³³ ³⁴ Díla *Carmilla* a *Dracula* měla velký vliv na následnou tvorbu podobných témat. Mnoho autorů přidalo upírům během procesu tvorby nové elementy. Kromě pití krve může upír měnit tvar, kousne lidi, zalekne se posvátných předmětů, jako jsou kříže a česnek. Dnes se neustále krystalizují nové klasické vlastnosti moderních upírů. *Dracula* je základem mnoha románů, divadelních her a filmů. Byl adaptován do filmů a seriálů téměř tisíckrát.³⁵ Postava hraběte Draculy je slavná po celém světě. Jedná se o jednu z nejvýznamnějších postav v kulturním zábavním průmyslu, zároveň je to také představitel upírského folklóru v současné době.

³¹ Le Fanu, J. Sheridan (2016). *Carmilla: Annotated with Notes*. CreateSpace Independent Publishing Platform. p. 114–115, 146–147. ISBN 978-1-5394-0617-4

³² Bierman, Joseph S. (1998). "A Crucial Stage in the Writing of *Dracula*". In Hughes, William; Smith, Andrew (eds.). *Bram Stoker: History, Psychoanalysis and the Gothic*. Basingston: Macmillan Press. p. 152. ISBN 978-1-349-26840-5

³³ Brian, David; Le Fanu, J.S. (2013). *The Wolves of Styria*. Night-Flyer. ISBN 978-1481952217

³⁴ Chu, Amy (2023). *Carmilla : the first vampire*. Soo Lee, Sal Cipriano (First ed.). Milwaukie, OR. ISBN 978-1-5067-3464-4

³⁵ Browning John Edgar. *Dracula in Visual Media: Film, Television, Comic Book and Electronic Game Appearances*. Jefferson, N.C.: McFarland & Co. p.7. ISBN 978-0-7864-3365-0

2.2. Polednice

2.2.1. Jak vypadá a co dělá polednice

Polednice je čtvrtá báseň sbírky *Kytice*. Tato báseň je velmi krátká, výstižně formulovaná a rytmičná. Vypráví tragický příběh jedné rodiny. V této básni se maminka starala o své malé děti sama doma, protože tatínek pracoval venku. Když maminka připravovala oběd a dělala domácí práce, malé dítě bylo tak hlučné, že stálo na lavičce a hlasitě křičelo. Maminka se velmi rozzlobila, protože ji dítě velmi rozčilovalo. Hlasitě křičela a nadávala, volala polednici z okna a žádala, aby dítě odvedla, protože si chtěla odpočinout. Maminka chtěla dítě jen postrašit, ale polednice opravdu přišla, vstoupila do pokoje jako stín a chystala se dítě odnést. Protože se maminka svých slov zalekla a o dítě se bála, objala ho pevně v ruce a odmítala ho polednici dát. Čím víc se polednice blížila, tím víc se maminka bála, a tak dítě objala pevněji, ale polednici to nezabránilo v tom, aby k dítěti natáhla ruku a popadla ho. Na poslední chvíli zazvonilo poledne a polednice odešla. Když se otec vrátil domů, našel jen maminku, která se zhroutila, jelikož dítě, které držela v náručí, strachy udusila.

Polednice v tomto příběhu vypadá jako stařena, nosí otrhané hnědé šaty, má divokou tvář a stojí nakřivo na holi. Má malé tělo, ale má určité magické schopnosti, které jí umožňují vplížit se do domovů tiše, takže o ní maminka zjistí až ve chvíli, kdy už polednice stojí v domě.

Polednice je klasický obraz ze slovanského folklóru, často popisovaný jako žena, která může být holčička, žena v bílých šatech (občas nosí i červené) nebo ošklivá stařena. Polednice se často objevuje v poledne, chodí blízko polí a v lesů a trestá lidi, kteří v poledne neodpočívají, nebo vydávají zvuky, který ruší odpočinek ostatních.³⁶ To je v souladu s popisem v básni. V této básni se polednice dozvěděla, že je dítě, které v poledne dělalo velký hluk a házelo věcmi, a pak se vkradla do jeho domova s tím, že ho odnese. V básni bylo zmíněno, že polednice otevřela dveře, když „o berličce, hnáty

³⁶ Kučová Kateřina. *Minilexikon strašidel Valašského království*. Valašské království s.r.o. 2008. S. 10

křivé, hlas – vichřice podoba!“ a „ke stolu se plíží tiše, polednice jako stín“.

Jedná se o velmi přísnou bytost. Její tresty jsou tak přísné, že v některých případech lidé umírají, jindy jsou prostě jen bití. V této básni dítě umírá, protože přítomnost polednice vyděsí maminku, která zakryje ústa dítěte pevně, aby nevydalo žádný zvuk. Možná si matka v tu chvíli myslela, že pokud zastaví své hlučné dítě včas, může polednice odejít a dítě přežije. Dítě však stejně zemřelo, ale dítě nezabila polednice, zabila ho jeho vlastní matka.

Podobné legendy jsou v mnoha slovanských zemích, na Moravě je image polednice stará paní s bílým oblečením. V místních pověstech má ošklivý obličej, rozčuchané vlasy, křivé oči a nohy jako koňská kopyta. Když žena se setká s polednicí, nesmí chodit s hlavou nezavítou a za mezi ven, jinak ji polednice potrestá.^{37 38} Na Slovensku se polednici říká „podlúdnica“ a nejraději cílí na muže, které vyláká z domu, nutí je toulat se sem a tam, a pak hází po nich loptu (míč).³⁹

V Polsku se polednice jmenuje „Poludnica“, „Poludniówka“ a „Przypoludnica“, je od hlavy do paty zahalená do bílé látky, v ruce drží ostrý srp a vede sedm velkých černých psů. Pokud lidé ještě v poledne pracují na poli, pokládá jim těžké otázky, když lidé nemůžou odpovědět, przypoludnica je honí se srpem a způsobuje jim nemoci. Postupem času se na některých místech v Polsku začala objevovat pověra, že se przypoludnica objevila v chatrčích při bouřkách. Poludnica obzvláště ráda ubližovala ženám a dětem, a tak maminky vždycky řekly svým dětem: „Nie chodź do grochu, bo cię Przypoludnica weźmie“ (nechoď do obchodu s hráškem, nebo tě vezme Przypoludnica).⁴⁰

Polednici v Rusku se říká „Poludnica“ a „Poludnista“. Je to vysoká a krásná dívka, která nosí bílou sukni. V poledne v létě chodí poludnista po polích. Jakmile najde někoho pracovat na poli, chytne ho za hlavu, zatřese energicky a vyvolává tím bolest hlavy a krku. Na Sibiři je poludnista často popisována jako stařena s kudrnatými hustými vlasy a ošuntělým oblečením (chatrně oděnou), žije mezi rákosím nebo keři

³⁷ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 131

³⁸ Luffer Jan. *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia, 2014. S. 168–170

³⁹ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 131

⁴⁰ Tamtéž s. 131–132

kopřiv, kdykoli dostala příležitost, unáší děti. V místní mytologii je to také strážkyně polí.⁴¹

Z rozboru slovanského folklóru, který jsme sesbírali, polednice kromě trestání těch, kteří si v poledne nedali přestávku a rušili odpočinek ostatních, také zaměřila na trestání těch, kteří se nestarali o své děti. Polednice v této básni trestala maminku i dítě ve dvou aspektech. Dítě v poledne dělalo hluk, nakonec přišlo o život. Maminka byla potrestána ještě přísněji, protože volala polednici ve vzteku, což se rovnalo tomu, že se vzdala vlastního dítěte a porušila povinnost matky. To znamená, že se rodiče musí dobře starat o jejich děti. Polednice ji tedy přiměla ztratit své dítě a donutila ji trpět. Ještě děsivější bylo, že ji polednice přiměla zabít své dítě vlastníma rukama.

2.2.2. Symbol polednice ve stejnojmenné básni

Slovo „polednice“ pochází z „poledne“, což je časová dělicí čára dne. Latinské „Driades“, „deae silvarum“ a „Satiri“ – to vše se používá k označení polednice.^{42 43}

Podoba polednice symbolizuje katastrofu a neštěstí. V pověstech polednice trestá lidi, kteří v poledne pracují bez odpočinku, a děti, které vydávají hlučné zvuky. Konkrétní chování a následný trest se liší podle konkrétních verzí pověstí. Většinou polednice způsobuje to, že se děti ztratí a dospělí onemocní nebo zemřou. Polednice je nebezpečná především pro děti. Terčem polednice jsou děti, které jsou v poledne bez dozoru na polích a děti, které kradou věci a ona je unese. Někteří vědci se domnívají, že i když fámy obsahují hodně fantazie, často nejsou nepodložené. Zejména fámy, které jsou uznávány mnoha lidmi (tak ostatně vzniká folklór), nemusí mít nutně neznámé důvody pro svůj vznik. Na základě teorie, že polednice unáší děti, můžeme usuzovat, že původ této legendy může pocházet ze skutečných událostí, jako jsou děti nezvěstné samy na poli nebo po vstupu do hustého křoví. Rodiče nechtějí ztratit děti, takže je varují, aby nezůstávaly na polích samy. V tomto případě byla polednice ztělesnění

⁴¹ Tamtéž s. 133–134

⁴² Tamtéž s. 129

⁴³ Dixon-Kennedy Mike (1998). Encyclopedia of Russian and Slavic Myth and Legend. Santa Barbara, California: ABC-CLIO. S. 227

vnějšího nebezpečí. Jedna specifická a nebezpečná kouzelná bytost je pro děti srozumitelnější než abstraktní „nebezpečné věci“.

V mnoha oblastech jsou ženy, které právě porodily, z polednice znechuceny, protože jim mohou ukrást novorozence. Pověra v Čechách hovoří o tom, že jednou se polednice objevila mezi dvanáctou a jednou hodinou odpoledne, spustila silný vítr a odnesla dívku, která stála u dveří svého domu nikým nehlídaná. Jindy se polednice proměnila v bílou paní, postříkala maminku vodou a zahrnala ji do světnice, aby se o dítě postarala. Když pak maminka nechala dítě samotné v pokoji podruhé a odešla z pokoje, uslyšela rachot, a pak uviděla mrštnou bílou paní, jak hladí miminko na posteli. Maminka křičela, ale polednici to nezastavilo. Rychle dítě sebrala a zmizela.⁴⁴ To je v souladu s folklórem českého regionu.

Polednice dospělých se většinou vyskytuje v poledne, když jsou sluneční paprsky nejsilnější. Ve všech oblastech s polednickými pověrami se polednice objevuje v poledne v létě, což je nejteplejší období roku. Někteří vědci se proto domnívají, že polednice je symbolem úpalu, protože když lidé vykonávají dlouhodobou fyzickou práci v prostředí s vysokou teplotou, kvůli tomu se objeví příznaky jako bolesti hlavy a končetin, a těžký úpal může také vést ke kómatu a k smrti.⁴⁵ Tyto příznaky najdeme v lidové pověsti o polednici. Věří se, že bolesti hlavy a mdloby jsou způsobeny tím, že se polednice chytají lidí za hlavu a prudce jimi třesou, bolavé končetiny jsou způsobeny bičováním polednicí. Ve skutečnosti to může být způsobeno úpalem a přepětím. Pokud se lidé vyhnou poledni a půjdou domů odpočívat, neonemocní nadměrnými teplotami a vyčerpáním. Ve folkloru se to rovná nepotkání s polednicí.

Navíc každá polednice také nemusí být symbolem neštěstí. Může být také strážkyní plodin, jako je například pšenice a žito. Někteří Rusové žijící na Sibiři věřili, že je bohyně polí a osiv. Obyvatelé Sibiře věřili, že ačkoli mohla odnést a ublížit dětem, je to proto, že lidé se nestarali o své děti dobře, a tak je poludnista vzala pryč. To ukazuje, že poludnista skutečně milovala děti a měla by mít schopnost je chránit, takže lidé

⁴⁴ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 130–131

⁴⁵ Manfred Lurker (2004). *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*, Routledge

někdy obětovali poludnistě, aby se modlili za možnost rodit děti.⁴⁶ Ale to je jen neobvyklý zvyk, většinou je polednice stále zlou kouzelnou bytostí, která představuje nebezpečí pro maminku a její dítě.

2.3. Vodník

2.3.1. Jak vypadá a co dělá vodník

V *Kytici* (v básni nazvané prostě Vodník) si mladá dívka šla vyprat šátečky k jezeru, bez ohledu na matčino předchozího odrazování. Když byl šáteček mokrý, objevil se vodník a rozbil most, díky čemuž dívka spadla do jezera. Vodník si násilím vzal dívku za manželku a žili spolu na dně jezera bez slunečního světla. Dívka vodníkovi porodila syna. Byla velmi smutná, protože si nechtěla vodníka vzít a nechtěla žít bez maminky. Dívka vodníka mnohokrát prosila, aby ji pustil. Chtěla jít na návštěvu k mamince, ale vodník vždy nesouhlasil. Dívka prosila a prosila, až nakonec vodník dovolil dívce vrátit se domů za maminkou, ale podmínky byly velmi přísné: mohla jít domů jen na jeden den a nesměla nikoho objímat, včetně maminky. Také musela zanechat svého syna jako rukojmí.

A tak dívka dostala šanci vrátit se domů, obejmula maminku a plakala, protože se bála, že se bude muset znovu vrátit k jezeru v noci. V noci si pro dívku přišel vodník, jelikož se nevrátila dle domluvy. Maminka dívky dveře zamkla a držela dívku v domě. Vodník se velmi rozzlobil, silně zaklepal na dveře a dívku požádal, aby se vrátila do jezera a udělala mu večeři, ale maminka neotevřela. Podruhé vodník zaklepal na dveře a požádal dívku, aby se vrátila do jezera a ustlala mu postel, ale ani tehdy maminka neotevřela. Potřetí vodník povídal dívce, že její dítě pláče. Snažil se dívku klamat, aby otevřela dveře, ale maminka jeho nápad prohlédla, hlasitě křičela a odmítla dát svoji dceru vodníkovi. Požádala ho však, aby došel pro dítě a donesl ho do domu. Jelikož si vodník nemohl vzít zpět do jezera dívku, rozzlobeně způsobil bouřku

⁴⁶ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "poludnitsa." Encyclopedia Britannica, July 20, 1998

na jezeře, až byl až do domu slyšet dětský pláč. Když bouřka skončila, ze škvíry dveří dovnitř tekla krev. Maminka pak otevřela dveře a viděla pouze hlavu a tělo dítěte, které ležely odděleně od sebe.

V této básni byl vodník krutá kouzelná bytost. Vypadá podobně jako lidé a má zelené vlasy, jeho syn měl stejně zelené vlasy. Měl na sobě „zelené šaty, botky rudé“, seděl na topolu u jezera a šil si boty. Vodník také měl kouzelné schopnosti. V *Kytici* se píše: „ve vodě pod hrnečky, střádá lidské duše“. Vodník také věděl, jak způsobit bouři. Obvykle žije pod vodou, ale může také chodit po zemi, když je mokrá. Přestože vodník vypadá jako člověk, nemá lidské morální pojetí. Je jako vznětlivý tyranský muž, který si pomocí silových metod násilím vzal mladou dívku za manželku, nutil ji dělat domácí práce a nedovolil vrátit se domů.

Vodník je druh vodní bytosti rozšířeně mezi slovanskými národy, žije v prostředí s vodou, jako jsou řeky, potoky, jezera a rybníky. Vodníci většinou vypadají jako muži, podle *Kytice* a některého z folklórů raději žijí sami nebo s vlastní rodinou než s mnoha vodníky.⁴⁷

V Česku se vodníkovi říká také hasrman, bestrman nebo hasrman, vypadá jako nízký muž se zelenými vlasy, zelenýma očima a hákovým nosem. Nosí žluté „gatě“, zelený nebo červený kabát a neustále mu kape voda. Na hlavě má zelený nebo šedý klobouk, který je často zdobený krásnou kyticí květin a má také zelenou větev, kterou může bičovat a otevřít vodu. Vodníkovo tělo je velmi měkké a pružné jako vosk, takže lidé ho nemohou chytit, i když někdo ho trefí, vodník bude jako bláto, nebude mu moct ublížit.⁴⁸

Vodník je boháč, jeho dům je vykládaný mnoha diamanty a krystaly. Většinu času tráví pod vodou, ale občas přijde na břeh a pohupuje se zpět ve stromech na břehu. V lidové slovesnosti vodník devětkrát za rok chodí na břeh, navštěvuje příbytky osamělých lidí, povídá si s nimi, jí ryby a pije mléko. Pak jde do města nebo na vesnici. Vodník rád navštěvuje trh, když se objeví na trhu, zboží se stane oblíbeným. Občas

⁴⁷ Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S. 52–53

⁴⁸ Máchal Jan. Bájelství slovanské. Olomouc: Votobia, 1995. S. 140. ISBN 80-85619-19-9

pomáhá rybářům chytat ryby.⁴⁹

Vodník ve folkloru je nejen takový dobrý člověk, ale může to být i kouzelná bytost, která ráda hraje žerty, nebo démon, který lidem škodí. Když hraje žerty, jen zastaví chod mlýnského vodního kola nebo děsí kolemjdoucí. Ale někdy používá zrcadlo nebo krásnou stuhu, přiláká lidi, zejména ženy a děti, do vodních rostlin a pak je utopí.⁵⁰

V Rusku, Polsku, na Slovensku a v dalších zemích nacházejících se ve východoslovanských a západoslovanských zemích je vodník známou kouzelnou bytostí, jeho podoba a chování je poměrně jednotné, ale stále existuje i mnoho rozdílů.

Vodník je vždy muž, ale ruský vodník je tlustý (nebo oteklý) holohlavý starý muž, slovenský vodník je hezký mladý muž, nebo myslivec s plnovousem.⁵¹ V Lužici je popis ženského vodníka, ona vypadá jako dospělá žena, což je u slovanských národů poměrně vzácné. Nehledě na pohlaví vodníků, vždy rádi nosí červené a zelené oblečení a různé klobouky, mimo Českou republiku a Slovensko nejsou vodníci vždy zcela lidské formy. Vodník či vodjanik v ruském folklóru má rybí ocas, černé šupiny a prsty s plovací blánou. Povodni mož v slovinského folklóru má také rybí ocas.⁵²

Další společné mají různí vodníci to, že jsou většinou bohatí, podobně jako v českém folklóru. Vodník žijící v Rusku má soukromou pastvinu a chová prasata, skot, ovce a koně.⁵³ Na Slovensku vodník má obrovský skleněný hrad ve vodě s mnoha skrytými drahokamy.⁵⁴ Vodník v Lužici má velký dům v řece a s manželkou pod vodou pěstují žito.⁵⁵

Bez ohledu na to, jak blízko je vodník člověku, občas se zachová podivně. Většina folklorů uvádí, že tělo vodníka je vždy mokré a z oděvu mu kape voda.^{56 57 58 59} Mají náladové povahy, když jsou přátelští k lidem, pomůžou lidem žít a dají jim peníze, ale když nechtějí být přátelští, také utopí lidi úmyslně. V Kytici zuřivý vodník zabil

⁴⁹ Tamtéž s. 142–143

⁵⁰ Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S. 46

⁵¹ Máchal Jan. Bájeloví slovanské. Olomouc: Votobia, 1995. S. 135. ISBN 80-85619-19-9

⁵² Tamtéž s. 143

⁵³ Tamtéž s. 135

⁵⁴ Tamtéž s. 139

⁵⁵ Tamtéž s. 144

⁵⁶ Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S. 47

⁵⁷ Máchal Jan. Bájeloví slovanské. Olomouc: Votobia, 1995. S. 135. ISBN 80-85619-19-9

⁵⁸ Tamtéž s. 144

⁵⁹ Karel Jaromír Erben. Kytice. Finidr s.r.o. 2022. S. 118

vlastní dítě a oddělil mu hlavu od těla, jen aby vyděsil jeho manželku.

2.3.2. Prototyp a původ vodníka

Vodník je jediná kouzelná bytost v české kultuře, která má své jméno, v Čechách se jmenuje Michal a na Moravě Ivan. Lidé mu většinou říkají jen vodník, což je spojení českých slov „voda“, „vodní“ a „muž“. Další jméno „hasrman“ pochází ze středohornoněmeckého „wazerman“, jehož varianty jsou bestrman (na Moravě), hasrman (ve Slezsku), vaserman a vastrman ve 14. století.⁶⁰

Ve středověku se slovo hasrman běžně používalo pro označení škodlivých kouzelných bytostí, které žily ve vodě. Slovo vodník je mladší než hasrman, a lidé ho používali až v pozdější době. Od 19. století Češi používají obě slova zároveň, tato dvě slova představují zhruba stejný význam, ale mají stylové rozdíly.⁶¹

Německá slova „Nix“ a „Nickel“ jsou původem jména Michal, protože v německém kontextu mohou „Nix“ a „Nickel“ označovat vodní bytost, který se může měnit a vypadat jako ryba. Ve starověkém folklóru lidé věřili, že jméno magického tvora má silné a úzké spojení samo se sebou. Některá magická stvoření jsou velmi citlivá na svá skutečná jména a lidem stačí jejich jména vykřiknout, aby je vyvolali. Vyvolaná magická stvoření nemusí být nutně přátelská. Například upíří a polednice popsaní v této diplomové práci jsou téměř bez výjimky nepřátelští. Pokud jsou vyvoláni, lidé jsou pravděpodobně v nebezpečí. Lidé se proto, aby se ochránili, vyhýbají pojmenovávání kouzelných tvorů, aby je náhodou nevyvolali a nepřivodili si pohromu. V některých vesnicích v Německu se tamní obyvatelé domnívají, že vodník patří k tomuto kouzelnému stvoření, to znamená, že když lidé řeknou slovo „vodník“, vodník může slyšet. I když vodník ve většině folklóru občas lidem pomáhá, má velmi špatnou povahu a jeho přivoláním se obvykle nestane nic dobrého. Někteří lidé tedy podle této úvahy volí jako „přezdívku“ „Michal“, aby vodníka nerušili.⁶²

⁶⁰ Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S. 44

⁶¹ Máchal Jan. Bájelství slovanské. Olomouc: Votobia, 1995. S. 140

⁶² Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S. 44

Ale tento název se běžně nepoužívá. V oblastech, kde žije většina slovanských národů, se vodníkovi přímo říká „vodník“ nebo „hastrman“. Před 19. stoletím lidé nejraději používali „hastrmana“, poté se vodník postupně prosadil. Výzkumný objekt tohoto příspěvku, básnická sbírka *Kytice*, vznikla v 19. století, v tomto období, kdy se název „hastrman“ změnil na „vodník“. Použití jména vodník může být proto, že v 19. století byly Čechy ještě součástí Rakousko-Uherska, a český národ žijící v této zemi se nacházel v období národního obrození, hastrman jako německé slovo odmítalo více a více Čechů. V té době některé učenci slovanské mytologie, jako Primus Sobotka, se domnívali, že hastrman je nesprávné oslovení, „vodní muž“ jako kouzelná bytost ve slovanské tradici by se měl jmenovat „vodník“ a mělo by se mu říkat česky (slovansky), nikoli německy.⁶³

Ve staročeském folklóru vzniklo uctívání vodníka z uctívání přírody, v této době někdo uctíval oheň a slunce, někdo uctíval zemi a hory, někdo uctíval rostliny, voda jako jedna z nejdůležitějších podmínek života je také považována za vysoce uctívanou.⁶⁴ Jak čas pokračoval, lidé si postupně personifikovali nelidské prvky, tvořili nadpřirozené bytosti s vědomím, a procesy přírody začaly být postupně považovány za činy těchto nadpřirozených bytostí. Například vodník je kouzelná bytost související s vodou, takže vodník může samozřejmě ovládat vodu, takže řeky, jezera a dešť v určitém rozsahu ovládá vodník, stejně jako to, co se píše v básni *vodník*, „Vyvalily se vlny zdola, roztáhnuły se v širá kola; a na topole podle skal, zelený mužík zatleskal“ a „Na jezeře bouře hučí, v bouři dítě naříká“. Moderní folklorista Karel Krejčí to vysvětluje jako výsledek subjektivního usuzování, že lidé se ještě neoddělili od přírodního prostředí, a po důvěrném prožití přírody, promítali ve své představivosti do kouzelných bytostí svůj vlastní image.⁶⁵

Voda je lidem prospěšná, ale někdy může i ublížit, takže vodník jako ztělesnění vody v přírodě má dobré i zlé stránky, a je také náladový. Když ho lidé uvidí, často to znamená nebezpečí, to nejspíš proto, že ve středověku nebo ještě dříve bylo velké

⁶³ Tamtéž s. 45

⁶⁴ Tamtéž s. 18–19

⁶⁵ Krejčí Karel. Podivuhodné příběhy ze stare Prahy. Praha: Odeon, 1971. S. 182

množství vody pro lidi nebezpečné, pokud by spadli do rychle tekoucích řek nebo hlubokých studní, lidé mohli zemřít. Například ve *Vodníkovi* má vodník negativní obraz. Když dívka neuposlechnula rady své maminky a trvala na tom, že se projde k vodě a vypere prádlo, objevil se vodník jako ztělesnění nebezpečí („Nemá dceruška, nemá stání, k jezeru vždy ji cos pohání, k jezeru vždy ji cos nutí, nic doma, nic jí po chuti. První šáteček namočila – tu se s ní lávka prolomila, a po mladičké dívčině, zavířilo se v hlubině“).

Myslím si, že pověst o vodníkovi je podobná bajce, která lidem říká, že velké vodní plochy jsou nebezpečné a je třeba k nim přistupovat opatrně a očekávat tragické následky. Pokud by dívka v básni poslechla svou maminku a držela se daleko od jezera, pak by s největší pravděpodobností netrpěla všechno následné mučení. Zajetí vodníkem by mohlo být zde považováno za trest pro mladé lidi, kteří neposlouchali rady svých starších, a sami se přiblížili k nebezpečným jezerům.⁶⁶ Ačkoli to není uvedeno v *Kytici*, dobré a zlé aspekty vodníka se jasně odrážejí ve slovanských národních tradicích. Jak již bylo zmíněno v předchozí části této diplomové práce, vodník je v mnoha případech přátelská kouzelná bytost, pokud lidé budou dodržovat jeho pravidla, nejenže lidem neublíží, ale bude pomáhat lovit ryby, doprovázet osamělé staré lidi a někdy poskytne lidem i finanční podporu, například účasti na svatbě farmářské dcery a poskytnutím věna pro vdanou dívku. Tyto akce mohou lidem významně pomoci, což je odrazem vodníkovy dobré stránky. Z pohledu personifikace vody to může být proto, že ačkoliv lidé v minulosti měli pocit, že voda je nebezpečná, zároveň si uvědomovali, že voda je životně důležitou pomocí pro život lidí. Například rybáři a mlynáři se musí spoléhat na vodu, aby si udrželi živobytí. Folklor proto popisuje vodníka jako kouzelnou bytost s proměnlivým temperamentem, podobně jako počasí, který může lidem ublížit i pomoci.⁶⁷

Později se do České republiky dostalo křesťanství, které nahradilo staroslovanské primitivní náboženství, image vodníka splynul s obrazem křesťanských světců, ale

⁶⁶ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 137

⁶⁷ *Tamtéž* s. 143

některé lidové tradice přetrvaly dodnes.⁶⁸

Z geografického hlediska je vodník vlastně velmi regionální kouzelná bytost. Ve střeoevropské tradici vodník existuje jenom v pověstech některých slovanských národů s centrem v Čechách. Hustota pověstí o vodníkovi je na západě slabší a na východě silnější. Karel Krejčí se ve své knize zmiňuje, že „V Čechách a na Moravě měla téměř každá vesnice svého hastrmana.“⁶⁹ Wassermann (německý vodník) je nejvzdálenějším místem, kde se pověst o vodníkovi rozšířila na západ od Čech, němečtí učenci upozorňovali, že tradice vodníka se v Německu lokalizuje především v oblastech sousedících se slovanskými zeměmi, a je pravděpodobně ovlivněna záposlovanskými zeměmi. Stejný vliv se stal v Rakousku, kde v kraji geograficky sousedícím s Českou republikou vzkvétala pověst o vodníkovi.⁷⁰

2.3.3. Další vodnické legendy

Mimo slovanské země Evropy jsou běžně známé i jiné podoby kouzelných vodních bytostí, z nichž nejznámější je mořská panna. „Dcera moře“ v Andersenově pohádce je prvním dojmem, který má mnoho moderních lidí o mořských pannách. Nicméně v předmoderní době mořské panny často byly lovkyně a ve folklóru a nebyly příliš jemné. V evropském folklóru mořské panny mají horní část těla ženy a spodní část těla ryby. Takové kouzelné stvoření se v českých pohádkách nazývá rusalka, je to vysoká bílá paní v zelených, modrých a bílých šatech.⁷¹ Někdy byly rusalky a vodní panny (další český kouzelná bytost ve vodě) manželky vodníků, protože vodník rád žije se svou rodinou. Ve slovanské mytologii si vodník vybírá za manželku lidskou dívku, nebo právě rusalku. Rusalka má schopnosti podobné vodníkovi, může ovládat povodně a déšť, komunikovat s rybami a jinými vodními bytostmi, a pak jim velet. Většinu času rusalky (stejně jako lidské ženy) dělají domácí práce ve podvodním paláci.⁷² V

⁶⁸ Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S.20–21

⁶⁹ Krejčí Karel. Podivuhodné příběhy ze staré Prahy. Praha: Odeon, 1971. S. 182

⁷⁰ Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S.39–40

⁷¹ Máchal Jan. Bájelství slovanské. Olomouc: Votobia, 1995. S. 147

⁷² Šidák Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. S. 52–53

Bulharsku je také zaznamenaná pověst o rusalce, která chytala lidi za vlasy.⁷³

Pověst o kouzelných bytostech, které jsou půl lidmi a půl rybami, se šíří po celém světě. V Asii a Americe většina mořských panen nebydlí v řekách a jezerech, ale v moři. Název čínské mořské panny je „Jiaoren“, a ta se mnohokrát objevuje ve starověké čínské literatuře. „Jiaoren“ a mořská panna vypadají podobně, ale nosí kompletní oblečení. Jsou dobré v předení a tkaní a používají magické materiály, takže pokud lidé nosí jejich látku, jejich těla se nezmoknou vodou. Když „Jiaoren“ plácou, jejich slzy se promění do perel, a sádlo v jejich těle se může proměnit na svíčky, které můžou planout tisíce let.⁷⁴ Další kouzelná bytost v Číně se nazývá mořská panna a její jméno je „Lingyu“. Její historie je starší než „jiaoren“ a nejstarší písemná zmínka je asi 400 let před naším letopočtem. „Lingyu“ také žije v moři v jižní Číně, ale její vzhled je velmi odlišný od západní mořské panny. Její celé tělo je ryba, ale tvář je lidská tvář a tělo má lidské ruce i nohy. Je to obojživelná bytost.⁷⁵

Kromě toho, že vypadá jako ryba, žije ve vodě také kouzelná lidožravá bytost, která je půl člověk a půl opice. Jmenuje se „Ahuizotl“ a žije v Americe. V aztécké mytologii se uvádí, že má opičí ocas a konec jeho ocasu měl jednu ruku. Používá touto rukou k chycení lidí do vody.⁷⁶

Přestože se "Vodník" (kapitola v *Kytici*) nezmiňuje o tom, že vodník má schopnost se proměňovat, v českém folklóru se vodník dokáže proměnit v jiné bytosti, jako jsou ryby, hady, žáby a koně, a v severském folklóru kouzelné bytosti Näcken a Näkki jsou také muži, kteří se můžou proměňovat v koně, takže můžeme vidět, že vodník se někdy neobjevuje v lidské podobě.⁷⁷ Další kouzelná vodní bytost, která se objevuje v plně zvířecí podobě, je Kelpie z keltského folklóru. Kelpie je kouzelná bytost, která vypadá jako kůň, žije v jezerech v irském a skotském prostředí, skotská gaelština mu říká „Each-Uisge“.⁷⁸

Bez ohledu na jejich podobu, mají kouzelné bytosti ve vodě po celém světě jedno

⁷³ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 148

⁷⁴ Zhang Hua. *Bowuzhi*.

⁷⁵ *Shanhaijing* (neznámý autor)

⁷⁶ Bowles David. *Mexican Bestiary*. Texas: VAO Publishing. ISBN 978-0615571195

⁷⁷ Máchal Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 141

⁷⁸ Ellis Peter. *The Mammoth Book of Celtic Myths and Legends*.

společné, a sice že všichni mají dobré i zlé stránky. Ve folklóru po celém světě téměř kouzelné bytosti vždycky z různých důvodů zabíjejí lidi a přinášejí jim neštěstí, ale také vždycky z nějakých důvodů žehnají lidem a pomáhají jim k lepšímu životu.

3. Vliv pověr o kouzelných bytostech na lidi

3.1. Lidové zvyky o kouzelných bytostech

V dávných dobách, ve kterých lidé ještě neznali přírodní zákony, žili lidé podle svých instinktů. Lidé si vybírali vhodná místa k životu a postupně vytvořili osady a vesnice a vytvořili různé kultury podle různého životního prostředí.

Nyní obecně věříme, že v kulturních tradicích po celém světě pověřivé přesvědčení o nadpřirozených bytostech pocházelo z věcí, kterým lidé v té době nerozuměli. Během formování kultury žili lidé v úctě k silným živlům, jako je například slunce, velké množství vody, nemoci, počasí atd. Takže se lidé snažili využít známé zkušenosti k vysvětlení těchto neznámých věcí. Mnoho starověkých věrouk se utvářelo během tohoto období. Například v mezopotámských mýtech někteří lidé věřili, že mrtví se nějak vrátí mezi živé a ublíží jim,⁷⁹ to stačí k prokázání toho, že pověra o nemrtvých bytostech vznikla velmi brzy. Ačkoliv neexistuje žádný důkaz, který by dokazoval, že tato část mýtu o nemrtvých bytostech souvisí s kouzelnými bytostmi, které zmiňujeme v tomto článku, ale může to alespoň ukázat, že již ve velmi rané éře o kouzelných bytostech v lidských životech existuje povědomí.

V tradici slovanských národů je vodník vodním králem. Lidé věří, že ve vodě ovládá vše, ať už žijou nebo nežijou část vodního světa. Proto z různých důvodů, jako modlitba za bezpečí nebo modlitba za dobrou rybářskou úrodu, lidé budou uctívat vodníka. Oběti se vykonávají, aby se vodník cítil dobře. Protože folklor říká, že pokud žijeme v míru s vodníkem, je vodník srdečná kouzelná bytost, která rybářům nadržuje

⁷⁹ Maiello Giuseppe: Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 53

a pomáhá jim rybařit, nebo chodí na svatby, poskytuje děvčatům věna a pak se stává jejich kmotrem nebo půjčuje peníze rybářům.⁸⁰

V Lužici se zachovala tradice obětování vodníkovi, lidé byli zvyklí házet živá zvířata do vody k obětování, házeli například černé kočky, prasata, černé kachny, černé slepice, holuby, někdy i celý bochník chleba.⁸¹ Kromě pasivního čekání na ochranu vodníka, lidé se někdy také aktivně chránili, protože vodníka lze odchytit, k zachycení a zavázání vodníka lidé používali lano, houžvi spletenou z devatera lýčí nebo barevné tkaničky. Některé rostliny, jako je černobejl, tolita, turánek, kapratlí a nevěsil, mají nezvyklou sílu a dokážou člověka před vodníkem ochránit.⁸²

Uctívání a obětování upírů je mnohem složitější, a metody proti nim jsou také velmi rozmanité. Vezměme si jako příklad slovanský kraj, kolébku moderních upírských legend. Biskup Burchardt bojoval proti upírům tak, že nařídil všechny mrtvoly nabodnout na kůly a pak jim přísně kázal, aby jim tak zabránil ožít a obtěžovat živé. Stalo se to velmi brzy, pravděpodobně mezi 10. a 11. stoletím našeho letopočtu.⁸³ Podobné magické praktiky se vyskytují také v západoevropských zemích, například Itálii a Francii. Učenci zjistili, že se v jejich soudních záznamech objevily případy upírů.

bylo považováno za dobrý nápad, že aby upíři neubližovali lidem, jejich těla předem propíchnou. Z tohoto důvodu měly mnohé vesnice ve střední Evropě jedinečné pohřební zvyky, například propíchování srdce z mrtvol dřevěnými kůly, nebo useknutí hlavy (To dokazují i archeologické nálezy, například ve Slezsku, v roce 1675, kde archeologové zjistili, že hlava mrtvoly byla useknuta a umístěna mezi nohy). V některých částech Ruska a Polska se lidé chránili tak, že nepohřbívali mrtvoly, aby zabránili výskytu upírů, což byla praxe, kterou později v roce 1771 zrušila Kateřina II.

Je prý také dobrý nápad nosit s sebou něco, čeho se upíři bojí, aby se upíři nemohli přiblížit. Ve folkloru se jedná o hořčičná semínka, větvičky hlohu a česnek, což jsou rostliny, které mohou upírům ublížit. Česnek byl použit i v pozdějších románech s upíří tematikou, a stal se jedním z nejdůležitějších prostředků, jak se vypořádat s upíry v

⁸⁰ Máchal Jan. Bájelství slovanské. Olomouc: Votobia, 1995. S. 143

⁸¹ Tamtéž s. 145

⁸² Tamtéž s. 143

⁸³ Maiello Giuseppe: Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 89

moderní populární kultuře. Navíc, kvůli náboženskému přesvědčení lidé často věří, že předměty související s křesťanstvím, jako jsou křížky, svěcená voda a růženec, mohou mít ochranný účinek. To znamená, pokud je člověk nosí, upíři mu nemohou ublížit.⁸⁴ Tuto myšlenku vyjadřují také Svatební košile „Zahod' je pryč, to modlení je těžší nežli kamení!“ Reflektuje se „Ho, ten růženec z klokočí... zahod' jej pryč - neb máme spěch!“ zahod' to, budeš jako pták!“. Protože tyto řádky dokazují, že upír musí odhodit všechny posvátné předměty, které dívka nosí, než jí ublíží.

Na Balkáně a v Čechách si lidé myslí, že pokud se chtěli pojistit proti upírovi, měli by nejprve upíra najít. Nejběžnější způsob byl najít koně a nechat koně přeskočit hrob nejnovější zesnulé osoby. Pokud kůň odmítne přeskočit hrob, to znamená, že osoba v hrobce je upír. Další dobrý způsob posouzení byl vykopat mrtvolu. Pokud je mrtvola vykopána a pak lidé se zjistí, že není shnilé, má brunátnou pleť, je v obrácené poloze a má jednu nohu zapíchnutou v rohu hrobu, to znamená, že tato osoba je upír.⁸⁵

Po nalezení upírů je lidé zabili, obvykle používali dřevěných kůlů, ve Slezsko používali na dřevěné kůly dub, Rusové preferovali jasan, Srbové raději hloh a Romové raději železo než dřevo. Navíc svázání upíra provazem nebo přitlačení upíra velkým kamenem může také zabránit upírovi vstát, a tak dosáhnout podobného efektu jako má dřevěný kůl. Upalování je také dobrý způsob, jak se vypořádat s upíry. Lidé obvykle brali upíry z hrobů a dávali je kněžím, aby vykonávali posvátné rituály. Lidé pak upíry spalovali ohněm. Někdy bylo upíři tělo nedotčené, někdy je lidé řezali nejprve na kousky a pak je kus po kusu spálili. Jindy bylo nutné plně zpopelnit upíra, protože někteří lidé věřili, že pokud by upír nemohl být zcela zpopelněn, bude znovu vzkříšen. Způsob upálení upíra byl někdy používán ve spojení s způsobem napichování. Lidé upíra nejprve probodli srdce, oči a hrud' dřevěnými kůly a pak ho spálili. Věřilo se, že to zajistí úplnou smrt upíra.^{86 87}

⁸⁴ Barber Paul. *Vampires, Burial and Death: Folklore and Reality*. New York: Yale University Press. P. 63

⁸⁵ Maiello Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 119–120

⁸⁶ Tamtéž s. 119–120

⁸⁷ Barber Paul. *Vampires, Burial and Death: Folklore and Reality*. New York: Yale University Press. P. 73

3.2. Vliv v životě

Za prvé, pověry o kouzelných bytostech mohou lidi přimět, aby se báli konkrétních věcí.

Například pověra o upírech kdysi vyvolala ve východní Evropě šílenství, konkrétně v 18. století vyvolala rozsáhlou paniku. Lidé hnáni strachem kopali velké množství hrobů a do mrtvol vkládali dřevěné kůly. Příčinou paniky byl jeden oficiálně zdokumentovaný případ. Bulharský farmář Petara Blagojeviće (srbská azbuka: Петар Благојевић) zemřel v roce 1725, po smrti se prý proměnil v upíra a zabil devět lidí, včetně svého syna. Záznamy o případu ukazují, že po smrti Petara Blagojeviće došlo skutečně ve stejné vesnici k sérii náhlých úmrtí. Každý člověk zemřel na nemoc, a čas smrti každého z lidí byl od sebe vždy asi 24 hodin. Podle vesničanů byly oběti, které tvrdily, že je v noci zabije Petar Blagojević. Toto byl notoricky známý a děsivý případ sériových úmrtí, takže vesničané důrazně požádali místního kněze, aby vykopal hroby a zjistil, zda uvnitř nejsou upíři. Když tělo vykopali, kněz zjistil, že tělo Petara Blagojeviće mělo skutečně upíří vlastnosti, jeho tělo nebylo rozložené, v ústech měl krev, rostly mu vlasy, vousy a nehty.⁸⁸

Protože byl tento případ tak hrozný, lidé ve strachu a hněvu provedli velké množství útoků na mrtvoly, a dokonce se tohoto náhlého lovu upírů účastnili i státní úředníci. Tento případ se v té době objevil v novinách, byl přeložen do jiných jazyků a koloval ve většině částí Evropy, do jisté míry podporoval upíří hysterii v mnoha zemích.

Naproti tomu polednice a vodník jsou spíše národní kouzelné bytosti, a jejich vliv je především na slovanský lid. Polednice mezi nimi má menší, ale preciznější rozsah vlivu než vodník. Rodiče například jednoduše a silně připomenou svým dětem, aby v poledne nedělaly scény (v dřívějších dobách připomínali i svým dětem, aby nechodily samy na pole), a nelezly po sklizeném obilí, jinak je odnese polednice. Nejen děti, ale i dospělí měli stejnou pověru v životě, i dospělí se v létě vyhnuli práci v

⁸⁸ Tamtéž P. 5–9

poledne, aby jim polednice neublížila, a lidé také věřili, že když uvidí polednici, musí se jí poklonit, jinak je bude mlátit nohama za nerespektování polednice.

Pověst o vodníkovi je známější než pověst o polednici, a její vliv je také větší, rybáři si při svém chování dávají obzvlášť pozor, aby si vodníka nerozhněvali, protože vodník možná napadne loď a utopí rybáře. Mlynáři se domnívali, že ve vodníkové správě jsou i mlýny na břehu, když mlýn postavili, zakopali do základů mlýna nějakou oběť vodníkovi, obvykle živý materiál, jako byly kachny nebo husy. Pokud nezakopali, vodník zastavil vodní kolo nebo mučil mlynáře tím, že jim přivázel palce ke kolům, a pak zaplavil mlýny vodou. Jediným řešením je vodníkovi obětovat dostatek potravy, aby nevylezl na břeh a neublížil lidem.⁸⁹

Obětování kouzelným bytostem, lov kouzelných bytostí, varování svých dětí, aby se držely dál od kouzelných bytostí – zjevně z velké části příčiny tohoto chování bylo to, že lidé měli strach, protože se báli, že kouzelné bytosti je (a jejich děti) zabijí.

Za druhé, pověra může vést ke krizi důvěry mezi lidmi. Ve folkloru jsou tři kouzelné bytosti zmíněné v tomto pojednání, upíři, polednice a vodník; všechny tři byly zlé kouzelné bytosti, která ubližují a zabíjejí lidi. Shrneme-li společné části mezi různými pověrami, můžeme vidět, že mají obecně kouzelnou schopnost transformace, což jim umožňuje zapadnout do davu, takže lidem není jasné, kdo je člověk a kdo kouzelná bytost. To vede k problému, to znamená, že lidé v této době nemohli potvrdit, zda se v tuto chvíli nacházeli v bezpečném prostředí bez kouzelných bytostí. Lidé proto měli strach a kvůli vlastní bezpečnosti se lidé tvrdě snažili poznávat kouzelné bytosti a jejich vlastnosti. Protože však lidské chápání kouzelných bytostí často pochází z folklóru, znalosti z něj získané byly jednostranné, a folklór v procesu šíření se může také změnit, takže lidé nemají jasný standard pro posouzení konkrétního obrazu kouzelných bytostí. V některých evropských zemích, například Itálie, Španělsko a Česká republika, existují oficiální záznamy o pozorování upírů, ale některé z nich jsou považovány za nedostatečné a viděl je jen malý počet lidí.⁹⁰

⁸⁹ Máchal Jan. *Bájeslovi slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. S. 136

⁹⁰ Maiello Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, S. 19–21

Tyto problémy vedly k posunu standardů úsudku. Když se lidé pokusili identifikovat kouzelné bytosti, mohli si mýlit obyčejné lidi s kouzelnými bytostmi, což způsobilo ublížení nevinným lidem (jako byli lidé zvenčí, kteří nosili podivné oblečení a klobouky, nebo třeba lidé, kteří si náhodou namočili oblečení, takže jim z oblečení kapala voda). Prostřednictvím moderního vědeckého vzdělávání jasně víme, že kouzelné bytosti neexistují, což znamená, že lidé, kteří byli v historii považováni za kouzelné bytosti, byli všichni chybně posouzení lidé.

Jakmile lidé začnou tušit, že se lidé nebo zvířata kolem nich proměnili z kouzelných bytostí, důvěra mezi lidmi rychle zmizela, což umožnilo osobní útoky.

Ale pověra o kouzelných bytostech má i jistou míru positivity. Například polednická pověra dokáže člověka do určité míry ochránit. I když je tato ochrana drsná, je lepší než nic. Přestože ve skutečnosti nikdo neviděl polednici, děti většinou slovům rodičů věří. Aby je polednice neodnesla, zůstali v poledne v klidu, a nešli venku bez dozoru. To se lidem hodí na přestávky na oběd. A mohlo to účinně snížit počet ztracených dětí. Protože dospělí věřili v pověru o polednici, v poledne odpočívali doma a nepracovali na poli. Toto chování ve skutečnosti snižovalo pravděpodobnost úpalu, prospívalo zdraví lidí a zlepšovalo efektivitu práce. Protože je v létě v poledne vždy velké horko, i když pracuje, nemusí nutně dosáhnout dobrého úspěchu, naopak výkonnost práce bude ovlivněna nedostatkem odpočinku.

Podobně působí i pověra o upírech a vodníkovi, aby si od nich lidé neublížili, aktivně se vyhýbali nebezpečným místům, a tak vyhýbali s i některým úmrtím. Lidé také aplikovali bylinnou medicínu na kousnutí komáry nebo jiným hmyzem (v jejich chápání jsou to kousnutí upírů), aby se zvýšila jejich ochrana před nemocemi, a pak byli zdravější. Tyto věci zobrazuje pozitivní aspekty pověry o kouzelných bytostech.

91

Když to shrneme, studiem pověr o kouzelných bytostech můžeme poznat, že v minulosti byla pověra jedním z důležitých faktorů, které ovlivňovaly chování lidí v jejich životě. Pověra má pozitivní i negativní stránky a existují regionální rozdíly.

⁹¹ Tamtéž s. 89–99

Kvůli pověřivosti lidé zažili spoustu zbytečného strachu a újmy, například vyvolaly paniku, nebo byli někteří lidé připraveni zbytečně platit peníze, ale zároveň se mnoho lidí úspěšně vyhnulo nebezpečí. Erbenovo dílo *Kytice* odráží českou podobu tří kouzelných bytostí: upír, polednice a vodník. Vidíme, že moderní mýty o kouzelných bytostech se od těch v knize mírně liší a pohled lidí na kouzelná stvoření se změnil. Tato změna se odráží především ve skutečnosti, že mnoho děl o těchto třech kouzelných bytostech vzniklo v moderní době, ale mnoho lidí nevěří, že kouzelné bytosti jsou skutečným nebezpečím, a jejich životy již nejsou ovlivněny tradičním vlivem přílišné pověřivosti. V moderní společnosti je totiž méně lidí, kteří se stále drží pověr o kouzelných bytostech, než bylo ve středověku. Lidé jsou obecně ochotnější myslet sami, a věří vědeckým výzkumům. Pokud chybí důkazy, mnoho lidí nebude slepě následovat fámy, ale bude hledat pravdu jinými metodami, je to velmi dobrý trend.

Závěr

Výše uvedené je veškerý výzkum magických tvorů v této diplomové práci. V této diplomové práci byly analyzovány tři kouzelné bytosti: upír, polednice a vodník. Byla zjišťována jejich podoba, nadpřirozené bytosti v lidovém podání po celé Evropě, popis schopností a chování. Prohledáváním různých knih byly shrnuty vlastnosti některých kouzelných bytostí a tyto vlastnosti pak byly porovnány s obsahem napsaným v *Kytici*.

Mezi nejvíce dostupné informace patří informace o upírech. Jedná se o vzkříšené mrtvé, kteří kdykoli padne noc, začnou útočit na živé lidi, jedí krev nebo syrové maso. Upíři musí být zabiti speciálními prostředky. Symbolizují hřbitovy, rakve a smrt. Původ folklóru o upírech je pravděpodobně způsoben špatnými lékařskými schopnostmi ve středověku. Lidé, kteří byli v kómatu nebo před smrtí, ale nebyli ještě mrtví, byli považováni za mrtvolu, a tak byli ukládáni do rakví a pohřbíváni. Tito lidé se mohli v rakvi probudit, snažili se dostat ven, ale nakonec umírali v zoufalství uvěznění v rakvi. Když lidé rakev znovu vykopali, zjistili, že je plná škrábanců a krvavých skvrn, a domnívali se, že tělo bylo vzkříšeno.

Upířský folklór na celém světě má mnoho společného. Domníváme se, že je to pravděpodobně způsobeno celosvětovou popularitou románu Josepha Sheridana Le Fanu *Carmilla* a románu Brama Stokera *Dracula*. Některé z těchto prvků různé kultury absorbovaly a integrovaly je do svého vlastní folklóru.

Druhou nejdokumentovanější postavou je vodník, který se objevuje ve folklóru po celém světě, ale jeho folklórní odchylnka je největší ze tří kouzelných tvorů, o kterých se v této diplomové práci mluví. Ve slovanské oblasti, stejně jako v západoevropských zemích, jako je Německo sousedící se slovanskou oblastí, je folklór o vodníkovi poměrně jednotný. Mimo slovanskou oblast má vodník mnoho různých podob. Některé vypadají jako lidské, některé vypadají jako koně, některé vypadají jako půl lidé a půl ryby, v Asii jsou dokonce vodníci, které vypadají jako opice. Nemají téměř nic společného kromě toho, že žijí ve vodě a rádi stahují lidi do vody a topí je. Domníváme se, že vodník vznikl v mysli lidí, kteří tak zosobňovali živel v přírodě, tedy vodu. Proto

má vodník silnou dualitu dobra a zla, protože voda v přírodě například řeky, jezera, moře může mít na lidi pozitivní i negativní vliv.

Důvodem, proč se vodník po světě tolik liší, jsou podle nás velké kulturní rozdíly. Žádné moderní kulturní dílo o vodníkovi však nemá tak široký okruh a vliv jako upír.

Poslední zkoumanou postavou je polednice, která má ze všech tří kouzelných bytostí nejmenší množství informací. Objevuje se pouze v národních pověstech slovanských oblastí. Je to velmi národní a regionální kouzelná bytost. Jelikož je rozpětí užší než u ostatních dvou, polednice má jednotnější image. Je to běloška, která se objevuje vždy v poledne v létě. Pokud budou lidé pokračovat v práci, když se objeví, polednice je napadne.

Někteří vědci se domnívají, že prototypem polednice je úpal, protože poledne v létě je nejteplejším obdobím roku. Pokud lidé v tuto dobu pokračují v práci, může se jim v důsledku úpalu snadno zatočit hlava, dokonce mají halucinace v domnění, že jsou napadena polednicí.

V závěru této diplomové práce byly rozebrány pověry o kouzelných bytostech a lidové zvyky o kouzelných bytostech ve středověké Evropě. Závěrem této práce je, že pověra přiměla lidi věřit, že kouzelné bytosti mají nadpřirozené a nebezpečné schopnosti, a proto se lidé kouzelných bytostí báli. Chránící chování lidí se postupně vyvinulo v lidové zvyky, například obětování kouzelným bytostem a lov kouzelných bytostí. To vše spadá do této kategorie. Domníváme se, že pověra o kouzelné bytosti má dvě stránky. Na jedné straně může pověra způsobovat krizi důvěry mezi lidmi, která vede ke zbytečným potížím a konfliktům, v těžkých případech i k panice. Na druhou stranu je pověra prostředkem, jak se lidé vyhnou nebezpečí. Vhodná víra ve folklór může povzbudit lidi, aby se drželi dál od nebezpečných míst a snížili tím možnost onemocnění či smrti.

V moderní době stále méně lidí trvá na víře v kouzelné bytosti. Jelikož lidé mají lepší vzdělání a mohou používat lepší metody, jak se chránit, vliv pověr o kouzelných bytostech na lidi obecně vykazuje sestupnou tendenci.

Anotace

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Autor: Li Qianyi

Název tématu: Kouzelné bytosti v Kytici a jejich prameny a vzhled v lidovém podání

Vedoucí práce: Mgr. David Jirsa, Ph.D.

Počet znaků: 73 434

Tato diplomová práce bere jako výzkumný objekt sbírku básní českého spisovatele Karla Jaromíra Erbena Kytice, hledající relevantní obsah tří kouzelných bytostí zmíněných ve 13 básních, těmito bytostmi jsou upír, polednice a vodník. Obsah výzkumu zahrnuje jejich specifické obrazy, vlastnosti, chování, dopady, pověry o nich, diskusi o tom, proč vypadají tak, jak vypadají nyní, a jaký je jejich původ. Veškeré informace použité v diplomové práci pocházejí z publikovaných dokumentů a online materiálů, z nichž většina pochází z knihovny, malá část materiálů pak pochází z elektronicky naskenovaných knih ve sdílené online knihovně.

Klíčová slova: folklór, Kytice, upír, polednice, vodník

Resumé

This diploma thesis takes as a research object a collection of poems by the Czech writer Karel Jaromír Erben *Kytice*. In a total of 13 poems in this collection, three magical beings are mentioned, namely a vampire, a midget and a waterman. The purpose of the works is to study these three magical beings. Research content includes their specific images, characteristics, behavior, impacts, superstitions about them, discussion of why they look the way they do now, and what their origins are.

Based on the information I found, I summarized the relevant information about these three magical beings. As part of the spread of rumors about magical creatures, almost every village has its legend about magical creatures similar, there are still subtle differences, so this thesis selects some of the more famous legends.

By comparing folk literature and Erben's descriptions in *Kytice*, I came to the conclusion about three magical beings. The vampire is the most widespread and uniform magical creature, popular throughout the world. He looks pale, lives in a coffin and drinks blood. This is because in modern times, vampire-themed literature has been popular around the world, and its classic images have their own origins. I think the prototype of a vampire is a living person who was mistaken for dead and buried, and a corpse that was mistaken for living due to environmental issues.

Polednice has the narrowest distribution and its appearance appears only in the folklore of some Slavic nations. She always looks like a woman who appears in the middle of summer to attack still-working people and noisy children. It is very aggressive, often causing dizziness and even death. The prototype of the meridian is not a fixed figure, but heat stroke caused by high temperature. The symptoms of heatstroke correspond to the reactions of people when they encounter the noonday sun.

A magical creature that lives in water can be found all over the world, but a waterman in the narrower sense of the word appears only in areas and surroundings where Slavic peoples live. There are men and women in the waterman, mostly a man, he has good and bad sides, sometimes he kills people, sometimes he helps. I think the

prototype of a waterman is water in nature, such as rivers and lakes. People worshiped water and slowly transformed water into a waterman.

At the end of the post, I have listed some folk customs related to magical beings, such as impaling vampires and using special plants to ward off the water-monster. From these behaviors, it can be concluded that the superstition of magical beings has a great influence on people, but this influence is diminishing because modern people no longer they generally do not believe that magical beings are real.

Bibliografie

Kniha

1. BANE, Theresa. *Encyclopedia of Demons in World Religions and Cultures*. McFarland 2012. ISBN 9780786488940.
2. BIERMAN, Joseph S. *A Crucial Stage in the Writing of Dracula*. Basington: Macmillan Press 1998. P. 152. ISBN 978-1-349-26840-5.
3. BRIAN, David; LE FANU, J.S. *The Wolves of Styria*. Night-Flyer 2013. ISBN 978-1481952217.
4. BROWING, John Edgar. *Dracula in Visual Media: Film, Television, Comic Book and Electronic Game Appearances*. Jefferson, N.C.: McFarland & Co. P.7. ISBN 978-0-7864-3365-0.
5. BOWLES, David. *Mexican Bestiary*. Texas: VAO Publishing. ISBN 978-0615571195.
6. BUNSON, Matthew. *The Vampire Encyclopedia*. London: Thames & Hudson 1993. P. 162-163. ISBN 978-0-500-27748-5.
7. CHEN, Lushi. *Illustrated Book of Corpse Transformation: Corpse Changes in the Natural Environment*. Shaanxi Science and Technology Press. 2022-7. ISBN 9787536984080.
8. CHU, Amy. *Carmilla: the first vampire*. Milwaukie, OR. ISBN 978-1-5067-3464-4.
9. ERBEN, Karel Jaromír: *Kytice*. Finidr s.r.o. ISBN 978-80-277-1336-3.
10. ELLIS, Peter. *The Mammoth Book of Celtic Myths and Legends*. Little, Brown Book Group, 2011. ISBN 9781780333632.
11. GAN, Bao. *In Search of the Supernatural*. Zhongxi Book Company. ISBN 9787101083125.
12. GIUSEPPE, Maiello: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005. ISBN 80-7106-724-5.
13. JI, Yun. *Notes of the Thatched Abode of Close Observations*. ISBN 9787222078567.

14. KREJČÍ, Karel. Podivuhodné příběhy ze staré Prahy. Praha: Odeon, 1971. S. 182. ISBN 6606900245899.
15. KUČOVÁ, Kateřina. Minilexikon strašidel Valašského království. Valašské království s.r.o. 2008.
16. Le Fanu, J. Sheridan. *Carmilla: Annotated with Notes*. CreateSpace Independent Publishing Platform 2016. P. 114–115, 146–147. ISBN 978-1-5394-0617-4.
17. LUFFER, Jan. Katalog českých démonologických pověstí. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2383-4.
18. MACHEK, Václav. Etymologický slovník jazyka českého. 5th edition. NLN. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.
19. MÁCHAL, Jan. Bájelství slovanské. Olomouc: Votobia, 1995. ISBN 80-85619-19-9.
20. PALLADTY, Richard. „Elizabeth Bathory | Biography & Facts“. Encyclopedia Britannica.
21. PROKOP, Vladimír. Literatura 19. a počátku 20. století (od romantiků po buřiče). Sokolov: O.K.-Soft, 2000. ISBN 80-238-5357-0.
22. Shanhaijing (neznámý autor)
23. SHELTON, Anthony Alan. Ancient America: contributions to New World archaeology. Saunders, Nicholas J. Oxford: Oxbow Books 1992. p. 5. ISBN 978-0946897483.
24. ŠIDÁK, Pavel. Mokře chodí v suše: Vodník v České literatuře. ISBN 978-80-200-2827-3.
25. ZHANG, Hua. Bowuzhi. Chunghwa Book Press. ISBN 9787101138115.

Internetové zdroje

1. BARBER, Paul. *Vampires, Burial and Death: Folklore and Reality*. New York: Yale University Press. [online]:
<https://archive.org/details/vampiresburialde0000barb/mode/2up/>
2. Bible. [online]: <http://www.godcom.net/>
3. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. „poludnitsa.“ *Encyclopedia Britannica*, July 20, 1998
4. Dixon-Kennedy Mike. *Encyclopedia of Russian and Slavic Myth and Legend*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO. S. 227 [online]:
<https://archive.org/details/encyclopediaofru0000dixo/>
5. Eadie MJ (December 2012). "Shortcomings in the current treatment of epilepsy". *Expert Review of Neurotherapeutics*. 12 (12): 1419–1427. doi:10.1586/ern.12.129. PMID 23237349. S2CID 207221378
Giles, J.A., ed. (1847) William of Malmesbury. *Gesta Regum Anglorum*, London: Henry G. Bohn. [online]: <https://archive.org/details/malmesbury-gesta-regum-anglorum-vol-1>
6. MANFRED, Lurker. *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*, Routledge. [online]:
<https://archive.org/details/TheRoutledgeDictionaryOfGodsGoddessesDevilsAndDemons/mode/2up/>